

Na drodze do porozumienia Relacje polsko-ukraińskie w XX i XXI wieku

Pod redakcją Magdaleny Gibiec
i Grzegorza Hryciuka

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU WROCLAWSKIEGO
WROCLAW 2024

IHOR SRIBNIAK

ORCID: 0000-0001-9750-4958 | Kijowski Stołeczny Uniwersytet im. Borysa Hrinchenki,
Kijów

MILANA SRIBNIAK

ORCID: 0000-0003-1353-3001 | Instytut Historii Powszechnej Narodowej Akademii Nauk
Ukrainy, Kijów

Z historii działalności Ukraińskiej Wojskowej Komisji Likwidacyjnej w Polsce w latach 1920–1921

Streszczenie: W artykule opisano specyfikę działalności Ukraińskiej Wojskowej Komisji Likwidacyjnej w Polsce, która od internowania wojska URL (koniec listopada 1920 roku) kontynuowała pracę Misji Wojskowej URL. Komisja skierowała swój główny wysiłek na zaspokojenie potrzeb internowanej Armii Czynnej URL i przede wszystkim — na rozwiązania logistyczne w kwestii jej rozmieszczenia w przeznaczonych do tego obozach. Wiosną 1921 roku UWKL została zreorganizowana w wyłącznie cywilną strukturę, ale jak wcześniej pośredniczyła między dowódcami grup internowanych i sztabem Armii URL z jednej strony a polskimi ministerstwami opiekującymi się internowanymi żołnierzami Ukraińcami z drugiej. Jej działalność w dużej mierze koncentrowała się na poszukiwaniu jak najlepszych decyzji dotyczących różnych aspektów pobytu w obozach internowanych, a w szerszym aspekcie adaptacji żołnierzy ukraińskich do pobytu w Polsce, zorganizowania ich życia jako emigrantów politycznych.

Słowa kluczowe: Ukraińska Wojskowa Komisja Likwidacyjna, generał Wiktor Zelinski, obozy internowanych, Armia Czynna URL, Polska

Wstęp

Polsko-ukraińska współpraca w sferze wojskowej w 1920 roku jest dziś nadzwyczaj atrakcyjnym tematem dla historyków obu krajów — nie tylko ze względu na ostatnie wydarzenia wojny rosyjsko-ukraińskiej toczącej się od 2022 roku. O wiele większe znaczenie miały i mają wielowiekowe więzi elit politycznych Polski i Ukrainy, a także w pewnej mierze wspólny obu narodom kod kulturowo-cywilizacyjny, nabyty w ramach Rzeczypospolitej i trwający do jej zniszczenia przez Moskwę i podziału terytorium między Prusy, Austrię i Cesarstwo Rosyjskie. Mimo wszystkich dramatycznych (a nawet tragicznych) wydarzeń w dziejach dwustronnych polsko-ukraińskich międzypaństwowych i międzynarodowych stosunków Ukraińców i Polaków nadal łączy wspólna historyczna pamięć, a także świadomość egzystencjalnego niebezpieczeństwa ze strony Moskwy zarówno dla Ukrainy, jak Polski oraz zjednoczonej Europy.

Ukraina i Polska mają bardzo trwałe i niemal zawsze traumatyczne doświadczenie bliskiego terytorialnego sąsiedztwa z moskiewskim „carstwem ciemności”, którego szkielet został wykorzystany do rozbudowy imperium, będącego podstawą bolszewicko-sowieckiego Związku Radzieckiego. Dodajmy, że jego prawną następczyni — Federacja Rosyjska kierowana przez swego nieważnego przywódcę Putina rozpoczęła w 2014 roku wojnę z Ukrainą (niesprowokowaną przez Ukrainę), zagrażając jednocześnie europejskiej cywilizacji i spodziewając się w ten sposób zahamować postęp historyczny. Wiadomo już, że działanie Rosji — państwa terrorystycznego — ponad sto lat temu Polska i Ukraina ramię w ramię powstrzymały bolszewicką agresję. Wydarzenia te zasługują na badania, gdyż dotyczą nadzwyczaj cennego doświadczenia wspólnej walki narodów polskiego i części ukraińskiego z czerwoną Moskwą, której złowroga natura szczególnie ujawniła się wraz z wybuchem wojny w 2014 roku.

Historiografia

Naukowe badanie specyfiki polsko-ukraińskiej współpracy w sferze wojskowej zostało zapoczątkowane przez historyków obu krajów w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku¹. Kilka lat później ukraińscy

¹ Z. Karpus, *Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919–1920*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997, s. 235–244; Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997; I. Срібняк, *Польська доба Симона Петлюри. 1920–1923 роки*, [w:] *У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996. Збірник матеріалів про відзначення 70-річчя загибелі Симона Петлюри*, оргас. В. Михальчук, Д. Степовик, Київ 1997, s. 187–199; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, kozackie i białoruskie w Polsce*

badacze dość dokładnie naświetlili główne aspekty działalności wojskowej sekcji Nadzwyczajnej Misji Dyplomatycznej Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) w Warszawie i stworzonej na jej podstawie Misji Wojskowej URL w Polsce².

Dzięki zaangażowaniu wielu źródeł, przede wszystkim dokumentów z archiwów Ukrainy i Polski, prace stały się podstawą dalszych naukowych badań tej tematyki. Warto tu wspomnieć o pracach historyków Emiliana Wiszki oraz Andrija Rukkas, który zsyntetyzował rozległy i cenny obszar faktologiczny³.

Określenie kierunków badawczych stało się jednym z priorytetów polskiej i ukraińskiej historiografii, zwłaszcza w dwóch monografiach wieloautorskich, opublikowanych staraniem Ambasady RP w Ukrainie w latach 2018 i 2019⁴. Znacznie rozszerzyły one pole do badań, ale oczywiście nie mogły pretendować do roli odkrywcy wszystkich aspektów polityczno-wojskowej współpracy Polski i Ukraińskiej Republiki Ludowej. Dlatego pracę kontynuowano, wprowadzając do badań materiały z zespołu dokumentów Sprzymierzona Armia Ukraińska Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie⁵.

w latach 1919–1920, Toruń 1999; 3. Карпус, І. Срібняк, *Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 рр.*, „Український історичний журнал” 2000, nr 1, s. 81–89.

2 А. Руккас, М. Ковальчук, *Діяльність військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.)*, „Українська старовина” 2003, nr 5 (353), s. 128–156; nr 6 (354), s. 150–158; М. Ковальчук, *Українська військова місія в Польщі (липень–листопад 1920 р.)*, „Україна дипломатична” 2005, nr 6, s. 382–406; О. Михайлова, *Польсько-українське військово-господарче співробітництво (січень–квітень 1920 р.)*, „Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. Збірник Статей” 12, 2007, s. 198–220.

3 Е. Wiszka, *Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie. 1920–1924*, Toruń 2012; А. О. Руккас, «Разом з польським військом...»: *Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа)*, Ніжин 2013; А. Rukkas, *Razem z Wojskiem Polskim. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1920 r.*, Warszawa 2020.

4 Zob. А. Руккас, *Польсько-український військовий союз 1920 р.*, [w:] *Польсько-українська військова співпраця протягом історії*. Матеріали конференції, Київ 2018, s. 202–233; І. Срібняк, *Військова співпраця УНР та Польської Республіки у другій половині 1919–1920 рр.: організаційно-мобілізаційний аспект*, [w:] *Польсько-українська військова співпраця протягом історії*, s. 151–176; М. Шумило, *Гене́за союзу. Відносини Української Народної Республіки з Польщею (січень 1919 – квітень 1920 рр.)*, [w:] *Україна і Польща: шляхами міждержавних взаємин. Зб. наук. праць з нагоди 100-річчя встановлення польсько-українських дипломатичних відносин*, red. І. Матяш, przeł. z jęz. pol. К. Москалец, Київ 2019, s. 36–53; А. Руккас, *Створення та діяльність органів військово-дипломатичного представництва УНР в Польщі (1919–1921 рр.)*, [w:] *Україна і Польща: шляхами міждержавних взаємин*, s. 89–107.

5 І. Срібняк, *З історії діяльності української військової дипломатії в Польщі у другій половині 1920 року (за документами Центрального військового архіву Польщі)*, „Архіви України” 2020, nr 2 (323), s. 86–102; О. Savchuk, І. Sribniak, *Działalność Ukraińskiej Misji*

Logiczne wydają się dalsze badania nad specyfiką działalności ukraińskiej dyplomacji wojskowej także po zawieszeniu przez Armię Czynną URL aktywnej fazy walki z bolszewizmem, opierając się przy tym na materiałach Centralnego Archiwum Państwowego Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy (CDAWO Ukrainy), zawierającego największy zbiór dokumentów dotyczących specyfiki działania państwowych organów Ukraińskiej Republiki Ludowej, a także dokumenty przechowywane w Archiwum Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku (w szczególności zespołu nr 7 Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce).

Ukraińska Wojskowa Komisja Likwidacyjna (UWLK) powstała wskutek reorganizacji Misji Wojskowej URL w Polsce — jako wykonanie rozkazu jej dowódcy generała porucznika Wiktora Zelinskiego (od 2 listopada 1920 roku). Dokonało się to po konsultacjach z polskimi władzami, które po podpisaniu 12 października rozejmu z Rosją bolszewicką zrobiły, co mogły, aby zachować wojskowo-dyplomatyczną strukturę swego sojusznika i zabezpieczyć jej dalsze legalne istnienie w Polsce. Zresztą samo pragnienie rządu polskiego obejmowało i reorganizację, zwłaszcza likwidację organizacyjnego oddziału misji oraz jej nowej akredytacji przy Ministerstwie Spraw Wojskowych Polski (dotąd była akredytowana przy dowództwie Wojska Polskiego)⁶.

Funkcje UWLK pozostały niezmiennie — przede wszystkim miała zabezpieczać dostarczanie Armii URL uzbrojenia oraz wszystkiego, co niezbędne do prowadzenia bojowych działań, nadal stawiając opór wojskom bolszewickim. Dotrzymując sojuszniczych zobowiązań, Polska już na początku listopada 1920 roku przekazała znaczną ilość broni strzeleckiej (między innymi 3 tys. brytyjskich karabinów i do nich 600 tys. sztuk amunicji)⁷. Wówczas UWLK otrzymała i przekazała do Armii Czynnej URL wielkie partie wojskowej amunicji mundurowych (5 tys. szyneli, spodni, 20 tys. koszul), oprócz tego miała pozwolenie polskiej władzy na tranzyt z Gdańska zakupionej partii kompletów mundurowych. Jednocześnie stojący na czele UWLK W. Zelinski prowadził rozmowy z jedną

Wojskowej w Rzeczypospolitej, sierpień–październik 1920 r. (na podstawie materiałów CAW), [w:] 1920 rok — wojna światów, t. 2. Europa wobec wojny polsko-bolszewickiej, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2023, s. 281–294.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (dalej: ЦДАВО), ф. 1075, оп. 2, спр. 79, Накази Військовій місії УНР в Польщі (жовтень–листопад 1920 р.), арк. 16.

⁷ *Ibidem*, спр. 349, Дислокація Армії УНР (вересень–листопад 1920 р.), арк. 8.

z angielskich firm, która zgodziła się dostarczyć na kredyt armii URL 100 tys. kompletów wojskowych mundurów (dostawa miała odbyć się w najbliższych miesiącach, a pierwsza partia w ciągu miesiąca do półtora)⁸.

Generał Żelinski skutecznie działał też w dyplomacji, inicjując rozmowy między delegacją rządu URL, który reprezentował Stanisław Stempowski (delegacja miała upoważnienie do kontaktów z Rosyjskim Komitetem Politycznym w Warszawie), i przedstawicielami rządu generała Piotra Wrangla — generałami Jakowem Józefowyczem i Petrem Machrowym. Ostatni 8 listopada 1920 roku zadeklarował gotowość Wrangla do uznania niepodległości URL i jej rządu z Symonem Petlurą na czele (do czasu powołania Ukraińskiego Zgromadzenia Ustawodawczego)⁹.

Jednak taka aktywność UWLK miała nieco niespodziewany ciąg dalszy — już 6 listopada Petlura wezwał Żelinskiego do Kwatery Głównego Atamana, by przeprowadzić osobistą rozmowę o celowości dalszego funkcjonowania Komisji. W wyniku zwłoki w przekazaniu tego rozporządzenia Żelinski otrzymał je dopiero 10 listopada i tegoż dnia do UWLK nadszedł podpisany w.o. ministra generała Ołeksija Halkina rozkaz zwolnienia Żelinskiego ze stanowiska naczelnika Komisji, zmniejszenia stanu współpracowników do czterech, pięciu osób oraz mianowania nowym szefem pułkownika Mychajła Bondariwskyja¹⁰.

Można też przypuszczać, że sprawność pracy UWLK mogła nie spodobać się komuś z wyższych urzędników wojskowego ministerstwa URL, co skutkowało tymi decyzjami. Jednak generał Żelinski rozkazu nie wykonał, uznając jego wydanie za nieporozumienie, i oddelegował do ministra spraw wojskowych URL w Kamieńcu Podolskim jednego z swoich najbliższych współpracowników — sotnika Herasyma Draczenkę, który miał się dowiedzieć, jaki jest rzeczywisty status UWLK. Jednak na dokładne zbadanie sprawy nie było czasu — 10 listopada rozpoczęła się potężna ofensywa bolszewicka, która zmusiła Armię URL do ostatecznej ewakuacji rządu na terytorium Polski¹¹.

Emisariusz gen. Żelinskiego był zmuszony powrócić do Warszawy, nie otrzymawszy żadnych wytycznych. Wnioskując z informacji otrzymanych od Draczenki, generał przyjął do wiadomości niemożność odwrotu

⁸ М. Ковальчук, *Українська військова місія в Польщі (липень-листопад 1920 р.)*, s. 400–401.

⁹ *Українська революція. Документи 1919–1921*, red. Т. Гунчак, Нью-Йорк 1984, s. 339.

¹⁰ ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 79, Про становище армії УНР (жовтень 1920–1921 рр.), арк. 15.

¹¹ М. Ковальчук, *Українська військова місія в Польщі (липень-листопад 1920 р.)*, s. 401–402.

Armii URL za rzekę Zbrucz i jej internowanie w obozach jak rok wcześniej¹². Siłą rzeczy rola UWLK istotnie wzrastała i nie mogło być mowy o tak dużej redukcji współpracowników Komisji. Nie mając żadnych wytycznych, Zelinski przeprowadził serię spotkań z najważniejszymi urzędnikami polskiego Ministerstwa Spraw Wojskowych, podczas których akcentował konieczność inwentaryzacji całego wojskowego sprzętu i broni przeznaczonych do przekazania polskiej władzy¹³.

Celowość takich działań Zelinskiego okazała się w czasie krótszym niż dwa tygodnie, kiedy 21 listopada 1920 roku armia, a także pracownicy ministerstw URL oraz innych państwowych struktur razem ze swoimi rodzinami przekroczyli granicę państwa i niezbędne stało się znalezienie im tymczasowego miejsca pobytu w Polsce. Tego też dnia Zelinski (jeszcze niemający pewnych informacji) przekazał głównemu atamanowi wojska URL raport, w którym prosił o potwierdzenie rozkazu ministra ds. wojska o reorganizacji UWLK i wyraził gotowość reprezentowania interesów ukraińskiej armii przed polskim rządem. Według Zelinskiego nowa rzeczywistość i przede wszystkim zakończenie walki zbrojnej z bolszewizmem i wycofania wojsk URL na tereny Polski znacznie zwiększyły zakres zadań UWLK. Jej współpracownicy dołączyli do procesu zabezpieczenia wojskowego wyposażenia i rozmieszczenia ukraińskich żołnierzy w specjalnie przygotowanych do tego celu obozach internowania. W ten sposób ograniczenie liczby współpracowników Komisji do czterech, pięciu wydawały się generałowi niepożądane i uniemożliwiające realizację pilnych zadań, stojących wówczas przed UWLK¹⁴.

Symon Petlura uznał propozycje Zelinskiego za sensowne i w liście z dnia 23 listopada 1920 roku do rządu polskiego — za pośrednictwem zastępcy szefa Nadzwyczajnej Misji Dyplomatycznej URL w Polsce Leonida Michajliwa — akcentował, że „rząd URL, jego aparaty i wojsko, choć w okolicznościach zmienionych, nie podpadają i nie mogą podpadać pod likwidację”¹⁵. Prawdopodobnie twierdzenie to dotyczyło również UWLK, której współpracownicy aktywnie angażowali się w opracowanie

12 *Українська революція. Документи 1919–1921*, s. 365.

13 ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 477, Становище Дієвої Армії (листопад 1920 р.), арк. 4–43в.

14 *Ibidem*, спр. 79, арк. 15, 17.

15 ЦДАВО, ф. 1429, оп. 2, спр. 32, Доповіді Головного Отамана військ УНР С. Петлюри про відступ Армії УНР з України до Польщі, стан польської армії, переговори з Врангелем. Листування з Радою Міністрів УНР та Міністерством закордонних справ УНР про економічний стан Армії УНР тощо (вересень 1920–лютий 1921 рр.), арк. 70.

i uzgodnienie ze stroną polską rozmieszczenia ukraińskiej armii¹⁶. Skład Komisji na mocy rozkazu W. Zelinskiego nieznacznie zredukowano. Pierwszego kwietnia do niej należało 14 współpracowników etatowych (10 starszyn, 1 lekarz, 1 urzędnik, 2 pracowników cywilnych) i 16 osób oddelegowanych (12 starszyn, 1 urzędnik, 2 cywilnych pracowników). Wszystkich obowiązywał zakaz noszenia mundurów wojskowych, co uwzględniono w statusie rządu URL w Polsce, który stracił w oczach Moskwy swój oficjalny status po podpisaniu polsko-radzieckiego porozumienia pokojowego w Rydze¹⁷.

Pod koniec listopada 1920 roku generał Zelinski był bardzo zaangażowany w proces prawnego unormowania statusu żołnierzy ukraińskich na podstawie instrukcji szefa Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski (nr 15231 z dnia 2 grudnia 1920 roku). Zgodnie z nią ukraińskie siły zbrojne były uznawane za zaprzyjaźnione i sojusznice, a dyslokacje miały być wyznaczone w porozumieniu z Komendą Główną Armii Czynnej URL. Instrukcja zobowiązywała polskie władze do stworzenia odpowiednich warunków pobytowych internowanym w obozach, przede wszystkim zorganizowania aprowizacji i służby medycznej, a także odpowiednio dużo baraków do rozmieszczenia żołnierzy¹⁸.

Niestety proces przemieszczenia żołnierzy ukraińskich do miejsc ich stałego przebywania (obozów) odbywał się ze znacznymi opóźnieniami, jako że nie były przygotowane na przyjęcie tak dużej liczby osób. Ze względu na to prawie 10 tys. żołnierzy nadal pozostawało w stłoczonych w okolicznych wioskach (po 30 w jednej chacie) pod Tarnopolem. Skutkowało to szerzeniem się chorób zakaźnych, region zaś był niemal całkowicie ogołocony z zapasów żywności, wskutek tego żołnierze byli pozbawieni aprowizacji, co z kolei wywoływało szkorbut. Ponadto w wyniku niedostatku furazu „Stan koni wojskowych też [był] zniszczony, bo część koni zginęła, a reszta była zabrana bądź rozgrabiona”¹⁹.

Skrajnie trudna sytuacja, w jakiej znalazła się znaczna część ukraińskiej armii, a także opóźnienia związane z przemieszczeniem, skłoniły Petlurę

16 Центральний державний історичний архів України, м. Львів (dalej: ЦДІАЛ), ф. 462, оп. 1, спр. 3, Листування у справі розміщення інтернованих Військ УНР (листопад–грудень 1920 р.), арк. 2.

17 А. Руккас, «Разом з польським військом...», s. 164.

18 ЦДІАЛ, ф. 462, оп. 1, спр. 3, Листування у справі розміщення інтернованих Військ УНР (листопад–грудень 1920 р.), арк. 38.

19 ЦДАВО, ф. 1429, оп. 2, спр. 32, Доповіді Головного Отамана військ УНР С. Петлюри про відступ Армії УНР з України до Польщі, стан польської армії, переговори з Врангелем. Листування з Радою Міністрів УНР та Міністерством закордонних справ УНР про економічний стан Армії УНР тощо (вересень 1920–лютий 1921 рр.), арк. 105.

do zwrócenia się do naczelnika UWŁK (listem z 19 grudnia 1920 roku), z nakazem podjęcia wszelkich starań służących polepszeniu sytuacji ukraińskich wojskowych, aby zapobiec tym samym dezorganizacji w szeregach. Żelinski miał jak najszybciej skontaktować się z Ministerstwem Spraw Wojskowych Polski w sprawie rozpoczęcia natychmiastowego przewiezienia ukraińskich żołnierzy do już wyznaczonych obozów. Gdyby nie udało się mu tego dokonać, miał porozumieć się w sprawie przesuwania wojsk w inne rejony. Oprócz tego Żelinskiemu doręczono otrzymaną od polskich władz zgodę na dostarczenia dla każdej dywizji 50 koni na potrzeby gospodarcze²⁰.

Przygotowany przez polskie Ministerstwo Spraw Wojskowych (za zgodą z UWŁK) plan rozmieszczenia ukraińskich żołnierzy przewidywał, że miejscami rozlokowania jej części i oddziałów zostaną obozy Aleksandrów Kujawski, Wadowice, Petroków, Pikulice, Łañcut i Kalisz. Według planu urzędnicy i starszyny resortu wojskowego URL i Kwatery Głównej mieli mieszkać w Częstochowie jako pracownicy cywilni²¹. Proces transportu żołnierzy do obozów rozpoczął się 25 listopada 1920 i trwał do 20 stycznia 1921 roku. W tym czasie z okolic Tarnopola (a także Czortkowa, Wołoczyska, Zbaraża, Głęboczek i Borków) przewieziono 4280 oficerów i 14 006 szeregowych kozaków, a także 1165 osób cywilnych (zob. załącznik)²².

Jednak i po zakończeniu redyslokacji sił ukraińskich UWŁK nieustannie zajmowała się żołnierzami, z różnych powodów tymczasowo oddzielonych od swoich oddziałów i ostatecznie połączyli się ze swymi towarzyszami w obozach²³. Współpracownicy UWŁK — tak jak i wcześniej — kontaktowali się z przedstawicielami misji wojskowych innych państw (akredytowanych w Polsce), a także nawiązywały kontakt z wszystkimi wojskowymi strukturami URL w sprawie rozmieszczenia internowanych ukraińskich żołnierzy w obozach, ściśle współpracując

20 *Ibidem*.

21 ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 1071, Листування у справі розміщення Армії УНР у таборах інтернованих в Польщі (листопад 1920 - січень 1921 рр.), арк. 302.

22 Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Oddział II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych z lat 1918–1921 (dalej: Oddz. II Szt. MSWojsk.), sygn. I.300.76.218 (1775/89), t. 327, Meldunek nr 70 kpt. A. Maruszewskiego wysłany z Tarnopola z 1.12.1920 r., k. 52; Sprzymierzona Armia Ukraińska (dalej: SAU), Główny Zarząd Sztabu Generalnego (dalej: GZ SG), sygn. I.380.3.102, t. 138, Spis transportów kolejowych z internowanymi Ukraińcami wysłanymi do 20.01.1921 r., k. 79–80.

23 ЦДІАЛ, ф. 462, оп. 1, спр. 122, Списки службовців та прислуги при Директорії УНР (11 січня–9 лютого 1921 р.), арк. 1–29.

przy tym z polskimi władzami wojskowymi²⁴. Poczynając od 21 listopada 1920 roku, Komisja wzięła na siebie obowiązek jedyne go oficjalnego reprezentanta ukraińskiej armii przed polskim rządem, otrzymywała odpowiedzi i raporty od wszystkich komendantur grup internowanych, którymi ci starali się przyciągnąć uwagę Państwowego Centrum URL na emigracji i dowództwa wojska w związku z problemami pobytu internowanych.

Już w styczniu 1921 roku UWLK była zmuszona do rozwiązania konfliktu między ukraińskim dowództwem grupy internowanych w Łańcucie a polskim komendantem obozu (majorem Stanisławem Marianem Peszkowskim). Powodem konfliktu były nie zawsze rozsądne i odpowiedzialne działania dwóch wyższych ukraińskich oficerów — generała chorążego Mykoły Szapowała i Ołeksadra Pylkiewicza. Ich uzasadnione (a kiedy indziej — bezzasadne) wymagania kierowane do komendatury, czasem niepotrzebne podróże do Tarnowa (ówczesnej siedziby rządu URL), niekonsekwentne działania sztabu grupy żołnierzy w Łańcucie i niepodjęcie skutecznych kroków ku normalizacji życia w obozie — wszystko to skłoniło komendanta do podjęcia czynności mających na celu zdyscyplinowanie internowanych.

Niestety jego próby ograniczenia uprawnień dowództwa grupy internowanych w obozie wojsk URL do „wyznaczenia starszych dla wykonania indywidualnych zadań w obozie, utrzymania lokali, baraków, zbiorowych toalet jak i utrzymania tego terenu w ładzie i porządku”²⁵ i jednocześnie jego decyzji o rozpatrzenie wszystkich podań mieszkańców obozu (o wydawaniu przepustek, zwolnienia z obozu) wywołały w obozie niepożądane skutki. Wprowadzone przez komendanta „innowacje” przyniosły spore zastrzeżenia M. Szapowała (p.o. grupy wojsk internowanych w Łańcucie). Wystosował on 31 stycznia list (szkic nie był podpisany, ale pismo odręczne niewątpliwie należało do Szapowała) do szefa UWLK generała Zelinskiego. Stwierdzał w nim, że odsunięcie

24 ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 79, Про становище армії УНР (жовтень 1920–1921 рр.), арк. 16–17; оп. 2, спр. 203, Листування у справі розміщення інтернованих Військ УНР в Польщі (листопад–грудень 1920 р.), арк. 22–23; ф. 3264, оп. 1, спр. 1, Меморандум про військову ліквідаційну комісію, рапорт до Міністра військових справ про забезпечення інтернованих в таборах продовольчими продуктами, рапорт до начальника Військової ліквідаційної комісії про більшовицьку владу на Київщині, накази по Українській ліквідаційній комісії у справах полонених і інтернованих в Речі Посполитій (листопад 1920–листопад 1921 рр.), арк. 3–4.

25 ЦДАВО, ф. 2439, оп. 1, спр. 22, Накази групі інтернованих військ УНР (січень–грудень 1921 р.), арк. 11–11зв., 21зв.

ukraińskiego dowództwa od rozwiązywania codziennych problemów internowanych podważa autorytet wyższego dowództwa Armii URL²⁶.

Mimo wszystkich starań Zelinskiego nie udało się skutecznie rozwiązać tego konfliktu, po czym konfrontacja między oboma generałami i ich podkomendnymi z jednej strony a obozową komendanturą z drugiej — osiągnęły swój punkt kulminacyjny. Stało się to po tym, gdy major S.M. Peszkowski pod koniec lutego 1921 roku zażądał od komendanta bloku „A” obozu, sotnika Szkarupy, wyznaczenia 60 kozaków ze składu zaplecza armii „dla ochrony obozu, żeby internowani starsi stopniem i kozacy nie mogli wychodzić za druty”. Takie rozporządzenie wydano bez porozumienia z dowództwem grupy wojsk URL w Łańcucie, a oprócz tego wbrew instrukcji Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski nr 15231, w której była mowa o autonomii ukraińskich oddziałów.

W konsekwencji generał Szapował (wówczas komendant bloku „B”) odmówił jego wykonania, natomiast naczelnik grupy internowanych generał O. Pylkiewicz wskazał w swoim rozkazie nr 50 z 1 marca 1921 roku na „alarmujący sposób” rozkazów i rozporządzeń komendanta obozu i zatrzymał od tego dnia „pracę sztabu grupy [...] do wydania odpowiednich dyrektyw” od szefa UWLK generała Zelinskiego²⁷. W końcu o konflikcie dowiedział się ataman Petlura, który nakazał Zelinskiemu dołożenia wszelkich starań do jego rozwiązania²⁸.

Wreszcie udało się zwrócić na tę sprawę uwagę Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski. Po otrzymaniu przez komendanta obozu wskazówek z Warszawy do Łańcuta przybył inspektor piechoty Armii Czynnej URL generał chorąży Wsiewołod Petriw. Po spotkaniu z nim polski komendant zajął mniej więcej konstruktywną pozycję i swoim następnym rozkazem z 9 marca 1921 roku zatwierdził na stanowisku naczelnika grupy internowanych w Łańcucie generała chorążego Nauma Nykoniwa oraz zgodził się konsultować z nim wszystkie kwestie²⁹.

26 Więcej informacji o tym obozie zob. I. Sribniak, *Encyklopedia jeniectwa: ukraiński Łańcut*, Warszawa-Paryż 2018.

27 ЦДАВО, ф. 2439, оп. 1, спр. 22, з наказу ч. 50 від 1 березня 1921 р. начальника групи інтернованих Військ УНР у Ланцуті, арк. 44зв.; САУ-ВВН, SAU, Stanica Kalisz, sygn. I.380.13.7, Наказ Групі Військ УНР в Ланцуті, ч. 50 від 1 березня 1921 р., б.р.

28 ЦДАВО, ф. 2439, оп. 1, спр. 27а, Заяви інтернованих табору Ланцут до Головного Отамана військ УНР про надання допомоги у врегулюванні взаємовідносин з польською владою, листування з Львівським судом про підробку дорожніх документів (березень 1920–березень 1921 рр.), арк. 6.

29 ЦДАВО, ф. 3884, оп. 1, спр. 4а, Розпорядження Головного отамана С. Петлюри, паспорти, посвідчення, фотокартки (грудень 1905–червень 1920 рр.), арк. 21.

Nadejście wiosny obiektywnie sprzyjało polepszeniu stanu internowanych: urozmaicono racje żywnościowe, a także wypłacono po raz pierwszy zapomogę finansową. UWK była zaangażowana w rozwiązywanie tych kwestii jako reprezentant przed Ministerstwem Spraw Wojskowych Polski interesów internowanych. Dla generała Zelinskiego istotne było otrzymanie informacji o nastrojach internowanych żołnierzy, dlatego w kwietniu 1921 roku odwiedził on dwa obozy (Kalisz i Łańcut — odpowiednio 2 i 14 kwietnia), towarzysząc w tej podróży atamanowi Petlurze i ministrowi wojska rządu URL Mychajle Omeljanowiczowi-Pawlence. Goście oglądali baraki, w których mieszkali internowani, a także odbyli kilka spotkań z internowanymi, aby dokładniej poznać ich nastroje i oczekiwania³⁰.

Polepszenie warunków pobytu internowanych nie obejmowało wszystkich obozów, szczególnie w Wadowicach³¹, w maju–czerwcu 1921 roku istotnie pogorszyły się tam warunki utrzymania ukraińskiego wojska, świadczy o tym treść tajnego raportu (nr 16/T z dnia 25 czerwca 1921 roku), komendanta 1. Zaporoskiej Strzeleckiej Dywizji generała chorążego Andrija Wowka, adresowanego do Ministerstwa Spraw Wojskowych URL i głównego atamana Petlury. W nim generał Wowk zawiadamia o „szczególnie ciężkim” stanie internowanych, skomplikowanym dodatkowo przez „anormalny, nieprzychylny, nieprzyjazny stosunek” obozowej komendantury.

Wszystkie próby porozumienia się z polskim dowództwem obozu zdaniem generała Wowka „żadnych realnych skutków nie dały — w słowach niby wszystko dobrze, zaś w rzeczywistości źle”. Na potwierdzenie naczelnik przedłożył listę przykładów, między innymi pogorszenie żywienia, „zepsute produkty, jakie często wydawano, a nie wymieniano na dobre”. Nawet zdawałoby się prostych prośb generała Wowka — wydanie słomy do uzupełnienia materaców³² — komendant obozu nie spełniał. Oprócz tego polskie władze zabroniły internowanym wykonywania ukraińskich pieśni poza obozem, argumentując, że dotyczy to też polskich żołnierzy. Jednak żołnierze polskiego 12 pułku piechoty codziennie przechodzili przez miasto z pieśnią na ustach, co świadczyło o podwójnych standardach w traktowaniu Ukraińców przez komendanta obozu³³.

30 В. Левицький, *В «союзницьких» таборях для полонених та інтернованих, „Свобода”* 1.10.1934, s. 2; *Приїзд [ана] Головного Отамана, „Наша Зоря”* 15.04.1921, s. 18.

31 Więcej informacji o tym obozie zob. I. Sribniak, *Internowani żołnierze Armii URL w Wadowicach (pierwsza połowa 1921 r.): szczegóły pobytu i relacje z polskim dowództwem obozu (w świetle źródeł ukraińskich)*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny” 2017, nr 20, s. 87–99.

32 ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 479, Ситуаційні огляди становища інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921 р.), арк. 306.

33 *Ibidem*.

Sytuacja w Wadowicach przyciągnęła baczną uwagę głównego atamana Petlury, który 28 czerwca 1921 roku w odpowiedzi na raport generała Wowka zobowiązał szefa Ukraińskiej Wojskowo-Likwidacyjnej Komisji Wiktora Zelinskiego do „podjęcia wszelkich starań przed wojskowymi P[olskimi] Władzami dla usunięcia ich”, całkiem słusznie uważając, że niedopuszczalne jest, by „obozowe p[olskie] kierownictwo w ten sposób odnosiło się do naszych ludzi”³⁴.

W analogicznej sprawie do szefa UWLK apelował także komendant 6 Siczowej Strzeleckiej Dywizji i naczelnik grupy wojska URL w Aleksandrowie Kujawskim³⁵ generał chorąży Marko Bezruczko. W swoim liście nr 3078 (z dnia 12 lipca 1921 roku) do Zelinskiego M. Bezruczko obszernie rozwodził się nad szczegółami nędznego życia internowanych. Rozpoczął od konstatacji, że sytuacja internowanych z każdym dniem się pogarszała, informował zwłaszcza o tym, że mundury części żołnierzy było „w katastrofalnym stanie”. Chociaż minęło już pół roku pobytu w obozie, to wydano niewiele spodni i owijaczy, co oczywiście nie zaspokoilo potrzeb wszystkich internowanych³⁶.

Ponadto z dostarczone przez polskie służby frencze były tak stare i podarte, że nie nadawały się do wykorzystania, wobec tego obozowa komisja rzeczowa je odrzuciła. Zgodziła się wyłącznie na użycie ich do naprawy odzieży. Ale nawet w tym wypadku komisja (polska strona) wymagała zwrotu starych rzeczy, jakich niektórzy z żołnierzy w ogóle nie mieli. Niemożność spełnienia tego warunku skutkowałą zakazem komendanta obozu wydawaniem jakichkolwiek rzeczy³⁷.

Generał Bezruczko wskazywał też na zmniejszenie racji żywnościowych — jego dzienny przydział „składał się z porannej kawy z chlebem, obiadu z jednego dania [potrawy — I.S., M.S.] i wieczornej kawy z małym kawałkiem chleba”. Od połowy czerwca wszystkie podejmowane wysiłki polepszenia wyżywienia żołnierzy nie przyniosły oczekiwanych wyników z powodu braku ziemniaków bądź jakiegokolwiek zamiany. W wyniku tego morale internowanych się pogarszało, a dowództwo grupy nie potrafiło temu zaradzić. Nie prowadzono żadnych przewidzianych regulaminem obozu szkoleń i żołnierze pograżali się w bezczynności. Poza tym nie otrzymali żadnego finansowego wsparcia, nie mogli wychodzić

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Więcej informacji o tym obozie zob. I. Sribniak, *Encyklopedia jeniectwa*.

³⁶ ЦДАВО, ф. 2439, оп. 1, спр. 37, Накази польської командування табору Олександрів, адміністративні розпорядження, зносини штабу інтернованих з польською владою (червень 1921–вересень 1923 рр.), арк. 351.

³⁷ *Ibidem*.

poza obóz (to dotyczyło przede wszystkim kozactwa), co także wpływało na ich stan psychiczny³⁸.

Według generała Bezruczki nastawienie komendantury wobec internowanych cechował zbędny formalizm (wymóg zwrotu starego umundurowania przed wydaniem nowej odzieży, zobowiązanie do strzyżenia włosów maszynkami zakupionymi przez sztab grupy z środków przyznanych na cele kulturowo-oświatowe). Internowanym, którzy chcieli znaleźć pracę poza obozem, nie wydano przepustek na wyjście, albowiem to pracodawca miał zgłosić się do komendantury i zawrzeć umowę z potencjalnym robotnikiem. Niezrozumiała dla naczelnika grupy internowanych była odmowa komendantury wydania przepustek obozowym artystom w celu prowadzenia koncertów i przedstawień teatralnych w polskich miastach³⁹.

Kategoryczna odmowa polskiej komendantury uniemożliwiła wniesienie jakichkolwiek poprawek do wewnątrzobozowej przestrzeni — nie było żadnych warunków do stworzenia warsztatów, mimo że część pomieszczeń stała pusta. Wykorzystanie ich było możliwe tylko po otrzymaniu specjalnej zgody dowództwa okręgu wojskowego albo nawet z Warszawy. Ze względu na to generał Bezruczko uznał stanowisko polskiej komendantury w stosunku do internowanych za „nieprzyjazne”, celował w tym zwłaszcza adiutant komendant obozu Muszka, którego zachowanie nie graniczyło z samowolą.

Komendantura obozu unikała konsultacji z sztabem internowanych, nawet jeśli dotyczyło to odpowiedzi na najprostsze pytania w kwestii pobytu czy życiowej działalności internowanych. Przykre było też, że komendant obozu literalnie traktował instrukcję porządku internowania wojsk URL w Polsce, nie zważając, że sytuacje z grudnia 1920 i lata 1921 roku znacznie się różniły, a trudne warunki w Aleksandrowie Kujawskim skłaniały przynajmniej do współczucia i zdrowego rozsądku w rozwiązywaniu problemów internowanych Ukraińców⁴⁰.

Otrzymawszy te raporty, generał Zelinski domagał się bacznej uwagi od właściwych urzędników Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski rozpatrujących sporne sytuacje. Należy zaznaczyć, że takie interwencje szefa UWK w większości doprowadziły do pozytywnych zmian w obozach internowanych żołnierzy. Zabiegi Zelinskiego pośrednio wpływały też na postawę polskich komendantów do internowanych, których warunki

³⁸ *Ibidem*, spr. 37, Накази польської командування табору Олександрів, адміністративні розпорядження, зносини штабу інтернованих з польською владою (червень 1921–вересень 1923 рр.), арк. 351–351зв.

³⁹ *Ibidem*, арк. 351зв.

⁴⁰ *Ibidem*.

bytu naprawdę były złe. Te problemy miały systemowy charakter, gospodarka Polski wówczas tkwiła w kryzysie, wskutek tego polskie władze miały bardzo ograniczone możliwości zaopatrzenia internowanych w odpowiedni prowiant.

Nie można jednak zapominać, że trudny stan ukraińskich żołnierzy w niektórych obozach był uwarunkowany również pewnymi krokami polskiego rządu na arenie międzynarodowej. Podpisawszy 17 marca 1921 roku z Rosją bolszewicką pokój w Rydze, Polska zobowiązała się do niewspierania działalności antybolszewickich centrów politycznych, w tym rządu URL, co miało bezpośredni wpływ na sytuację w obozach. Podpisanie pokoju ryskiego formalnie zakończyło 28 kwietnia 1921 roku działalność UWŁK, choć w rzeczywistości nie przerwała ona swojej działalności.

Po pewnym czasie Ministerstwo Spraw Zagranicznych Polski, które od 1 maja 1921 roku przyjęło na siebie moralną i materialną opiekę nad internowanymi żołnierzami ukraińskimi, zezwoliło na utworzenie Ukraińskiej Likwidacyjnej Komisji w sprawie jeńców i internowanych w Rzeczypospolitej Polskiej (ta ostatnia rozpoczęła działalność od 21 czerwca 1921 roku). Ta instytucja miała całkowicie cywilny charakter i wchodziła w skład Ukraińskiego Komitetu Centralnego (przedstawicielskiego organu Ukraińców-Naddnieprzańców w Polsce), ale mimo zmiany statusu jej pracami nadal kierował generał Zelinski. Nowa struktura pozwalała na pełnienie funkcji UWŁK: udzielania materialnej, medycznej i moralnej pomocy internowanym żołnierzom ukraińskim, a także reprezentowanie ich interesów przed polskimi władzami. W jej dwóch wydziałach (zabezpieczenia materialno-sanitarnego i kulturalno-oświatowym) pracowało 12 etatowych współpracowników, między innymi pułkownik M. Bondariwskij, Ołeksandr Danylczuk i sotnik H. Draczenko⁴¹.

Na początku lata 1921 roku generał Zelinski aktywnie kontaktował się z przedstawicielami Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski w sprawie ograniczenia liczby obozów, co było wynikiem zmniejszenia liczby internowanych (z powodu dezercji i zwolnienia części żołnierzy ukraińskich). Likwidacji podlegał w szczególności obóz Łańcut i powstało pytanie o przeniesienie internowanych do nowego miejsca — obozu Strzałkowo. Przed swoim przyjazdem „łańcucczycy” delegowali posłańców (sotnika Petra Kaszczenkę i lekarza Merkowskiego), którzy przybyli do obozu w połowie czerwca razem z współpracownikiem sekcji jeńców i internowanych Wojskowego Ministerstwa Polski kapitanem Rudzkim. Po zapoznaniu się z infrastrukturą obozu ukraińscy przedstawiciele przygotowali

⁴¹ А. Руккас, «Разом з польським військом...», s. 164.

sprawozdanie o stanie obozu, jaka później stała się podstawą raportu generała Zelinskiego adresowanego do atamana Petlury i wojkowego ministerstwa URL⁴².

Z raportu wynikało, że internowani Ukraińcy będą sąsiadować z jeńcami czerwonoarmistami i internowanymi żołnierzami białoruskimi (ze składu sił generała Stanisława Bułak-Bałachowicza), których trzymano w Strzałkowie w osobnych sekcjach. Zdaniem strony ukraińskiej ta okoliczność nie była krytyczna, gdyż w tym czasie między Polską i Rosją bolszewicką trwał proces wymiany jeńców i można było się spodziewać szybkiego rozładowania obozu. Warunki pobytu były całkiem znośne — baraki wyposażono w stoły, ławy i taborety, przez okna wpadało słoneczne światło. Na jeden barak przypadały cztery piece, panowała więc znośna temperatura (oczywiście wymagało to zapewnienia odpowiedniej ilości drewna). Każdy barak miał doprowadzoną wodę, toteż jego mieszkańcy mogli liczyć na minimum udogodnień. Komendantura miała wydawać każdemu internowanemu siennik, poduszkę i bieliznę, a także zestaw pościeli⁴³.

Obóz dysponował niezbędną infrastrukturą (piekarnia, łaźnia, pralnia, suszarnia wyposażona w maszyny do prasowania), miał wodociąg z wieżą ciśnień i elektrownię. Ponadto wyposażony plac, znośne wyżywienie i dobra chleb pszeniczny, wypiekany w piekarni obozowej — też skłaniały ukraińskich „sprawdzalników” do wyboru Strzałkowa. Lokalizacja obozu w suchej miejscowości, na piaskach, niedaleko lasu, także było argumentem za wyborem właśnie tego obozu. Nie mniejsze znaczenie miały stosunkowo niskie ceny produktów i bliskość Poznania — oferującego możliwość zakupu, bez ograniczeń, rzeczy niezbędne do życia⁴⁴.

Uwzględniając to wszystko, UWLK zgodziła się na przeniesienie tutaj żołnierzy ukraińskich z Częstochowy, Piotrkowa i Łańcuta (pod warunkiem stworzenia jeszcze jednego oddziału obozu i rozmieszczenia ludzi wyjątkowo w barakach). Wkrótce (12 lipca 1921 roku) do Strzałkowa przybyła pierwsza partia Ukraińców w liczbie 1127 osób (żołnierze 5 Chersońskiej Dywizji Strzeleckiej, Osobnej (Podolsko-Mohylewskiej) brygady ochrony pogranicznej, 1. Batalionu Polowej Żandarmerii, zbiorczego zespołu Wojsk Rezerwowych URL)⁴⁵. Rzeczywistość ich rozczaro-

⁴² ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 479, Ситуаційні огляди становища інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921 р.), арк. 240–242зв.

⁴³ *Ibidem*, спр. 479, Ситуаційні огляди становища інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921 р.), арк. 240–240зв.

⁴⁴ *Ibidem*, Ситуаційні огляди становища інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921 р.), арк. 241–241зв.

⁴⁵ *Ibidem*, спр. 474, Ситуаційне зведення про становище інтернованих воєнків-українців у таборах Польщі (січень–липень 1921 р.), арк. 68.

wała — stan pomieszczeń mieszkalnych (letnie baraki i ziemianki) był nie do przyjęcia: częściowo zniszczone nary, zgniła podłoga ze szczurami pod nią, stęchłe powietrze z powodu braku wentylacji, mnóstwo owadów i pasożytów⁴⁶.

Stan pomieszczeń był tak kiepski, że kozacy zrezygnowali z zakwaterowania w takich barakach i ziemiankach i przebywali na świeżym powietrzu, póki Polacy nie postawili pięciu szpitalnych namiotów⁴⁷. Naczelnik grupy internowanych wojsk URL w Strzałkowie generał chorąży Naum Nykoniw tak scharakteryzował sytuację (raport cz. 2239 z dnia 16 lipca 1921 roku): „obóz ogólnie wygląda jako więzienie, albo wielki cmentarz i pustkowie, gdzie z kąta w kąt snują się żywi, zagubieni ludzie szukając wyjścia, porady i poratunku”⁴⁸. W takich warunkach małą pociechą było, że urzędnicy polskiej komendantury obozu — w odróżnieniu od administracji obozowej Łańcuta — traktowali internowanych Ukraińców całkiem życzliwie, skutecznie rozwiązując wszystkie pilne problemy.

Dzięki wstawiennictwu Zelinskiego u polskich władz komendantura obozu uzyskała dodatkowe środki na remont baraków, i już wkrótce warunki pobytu w obozie polepszyły się tak, że sztab grupy internowanych wznowił ćwiczenia wojskowe w warunkach polowych. W tym celu Nykoniw nawet zwrócił się z prośbą do generała Zelinskiego, by za jego pośrednictwem uzyskać zgodę polskiego wojskiego dowództwa na wydanie „pewn[ej] ilość[ci] broni (karabinów i karabinów maszynowych, ale bez pocisków) dla czasowego użytku: podczas ćwiczeń”. Jednak pozytywna odpowiedź nie była możliwa — jak przewidział Zelinski (klauszula tajności) — polskie władze nie zgodziły się, argumentując swoją odmowę przebywaniem w obozie Strzałkowo jeńców z Armii Czerwonej. Wszelkie próby uczynienia w tej sprawie czegoś „nieoficjalnie” też się nie powiodły, gdyż komendantura polska odmówiła wydania nawet pojedynczych sztuk⁴⁹.

⁴⁶ Więcej informacji o tym obozie zob. I. Срібняк, *Інтерновані вояки Армії УНР у таборі Стишало, Польща (друга половина 1921 – початок 1922 рр.): моральний стан та умови перебування*, „Проблеми всесвітньої історії” 2017, nr 2 (4), s. 182–195; I. Срібняк, *«Несемо ми хрест... в терновім вінку колючих дротів...» (інтерновані вояки-українці в таборі Стишало, Польща у 1922–1923 рр.)*, „Київські історичні студії” 2018, nr 1 (6), s. 33–43.

⁴⁷ ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 474, Ситуаційне зведення про становище інтернованих вояків-українців у таборах Польщі (січень–липень 1921 р.), арк. 68; спр. 479, Ситуаційні огляди становища інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921 р.), арк. 240.

⁴⁸ *Ibidem*, спр. 474, Ситуаційне зведення про становище інтернованих вояків-українців у таборах Польщі (січень–липень 1921 р.), арк. 68.

⁴⁹ *Ibidem*, спр. 476, Листування про становище української військової еміграції в Польщі (січень–грудень 1921 р.), арк. 3.

Komisja kontynuowała prace w „etatowym” reżimie do października 1921 roku, choć od podpisania traktatu ryskiego Moskwa bolszewicka regularnie kierowała do rządu polskiego żądania wydalenia z Polski szefa Centrum Państwowego URL S. Petlury, generała M. Omeljanowicza-Pawłenki i W. Zelinskiego. W końcu dyplomacja radziecka osiągnęła sukces i ostatni dwaj wyjechali (S. Petlura został w Polsce, ale *de facto* nielegalnie, ukrywając się przed radzieckimi agentami). Wiktor Zelinski na mocy pełnomocnictwa Symona Petlury 20 października 1921 roku został oddelegowany do Niemiec w celu badania literatury wojskowej i materiałów dotyczących poprzedniej wojny światowej⁵⁰. Po jego wyjeździe szefem Komisji został pułkownik Ołeksandr Danylczuk — aż do likwidacji tej instytucji w 1923 roku.

Wnioski

Ukraińska Wojskowa Komisja Likwidacyjna w Polsce wraz z początkiem internowania wojska URL kontynuowała działalność Misji Wojskowej URL, choć jej zadania zostały w pewnym stopniu zmienione, co było uwarunkowane zaprzestaniem aktywnej walki zbrojnej URL przeciwko Rosji bolszewickiej. W ten sposób zwłaszcza element wojskowo-dyplomatyczny działalności UWKL został znacznie zminimalizowany. Komisja tym samym swój główny wysiłek ukierunkowała na zaspokojenie potrzeb internowanego wojska ukraińskiego i przede wszystkim — na poszukiwanie decyzji logistycznych odnośnie do jej rozmieszczenia w przeznaczonych do tego obozach.

Wkrótce stała się centrum „kryzysowym”, przyjmując wszelkie skargi naczelników grup internowanych wojsk URL odnośnie do nieprzygotowania infrastruktury obozowej do rozmieszczenia żołnierzy ukraińskich, problemów z żywieniowym i rzeczowym zabezpieczeniem żołnierzy ukraińskich, nieporozumień dowództwa ukraińskiego z komendantami obozów. W każdej ze spraw W. Zelinski kontaktował z urzędnikami Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski, usiłując zwrócić uwagę na problemy w obozach, szczególnie na początkowym etapie rozmieszczenia części i internowanych oddziałów.

Od początku działalności UWKL udowodniła swoją skuteczność, co w dużej mierze wiązało się z talentem dyplomatycznym generała Zelinskiego i jego umiejętnością prowadzenia negocjacji, a także wielkim doświadczeniem w komunikowaniu się z licznymi polskimi politykami

⁵⁰ *Ibidem*, Листування про становище української військової еміграції в Польщі (січень–грудень 1921 р.), арк. 98.

i generałami. To pozwalało mu sprawnie rozwiązywać trudne problemy i prawie zawsze znajdować kompromis. Jednocześnie bardzo dobrze znał problemy jeńców oraz internowanych, albowiem podczas pierwszej wojny światowej sam doświadczył długiej niewoli.

Jego umiejętność podejmowania rozsądnych i słuszných decyzji, wielka sprawność organizacyjna, doświadczenie wojskowo-organizacyjne, konsekwentna obrona interesów ukraińskich były wysoko cenione przez S. Petlurę i dowództwo Armii Czynnej URL. Jednak powierzenie mu stanowiska rzecznika interesów internowanego wojska ukraińskiego w Polsce skutkowało zwróceniem na niego bacznej uwagi przez dyplomację i służby radzieckie, co stało się przyczyną jego porzucenia spraw i wymusiło opuszczenie Polski.

Wiosną 1921 roku UWKL stała się wyłącznie cywilną strukturą, ale nie zważając na to, kontynuowała pełnienie swoich funkcji w niezmienionym składzie. Nadal pośredniczyła między dowódcami grup internowanych i Główną Komendą Armii Czynnej URL z jednej strony a polskimi ministerstwami, które kolejno opiekowały się internowanymi żołnierzami Ukraińcami (wojskowych spraw, zagranicznych i spraw wewnętrznych) z drugiej. Jej działalność w dużej mierze przyczyniała się do rozsądnych i kompromisowych decyzji dotyczących różnych aspektów pobytu armii URL w obozach internowanych, a w szerszym zakresie sprzyjała adaptowaniu się żołnierzy ukraińskich do pobytu w Polsce, zorganizowania ich życia jako emigrantów politycznych.

Aneks

Tabela 1. Spis odprawionych transportów kolejowych z internowanymi oddziałami URL w głąb Polski w terminie od 25 listopada do 20 stycznia 1921 roku

Data wystania	Nazwa jednostki	Liczba osi	Oficerowie	Kozacy	Cywile	Konie	Skąd	Dokąd
25 listopada 1920	Lotnicza eskadra	34	(brak danych)	(brak danych)			Tarnopol	Poznań
25 listopada	Internowani	100	300	850			Tarnopol	Łańcut
25 listopada	Sztab Generalny	28	110	65	6	5	Tarnopol	Częstochowa
26 listopada	Internowani	28	99	345			Tarnopol	Łańcut
26 listopada	Żandarmeria; Szkoła Junkrów (piech.)	64	107	1562	38		Tarnopol	Łańcut
28 listopada	Ministerstwa	24					Czortków	Tarnów
29 listopada	Żandarmeria	2				4	Tarnopol	Warszawa

Data wystania	Nazwa jednostki	Liczba osi	Oficerowie	Kozacy	Cywile	Konie	Skąd	Dokąd
29 listopada	Pociąg sanit. (kąpiel.)	38					Tarnopol	Lwów
29 listopada	I Dywizja	100	437	1116			Głęboczek	Pikulice
30 listopada	Tyły I Dywizji	14	42	44			Wołoczyska	Złoczów
30 listopada	Zbiegowie- -uchodźcy	48			577		Czortków	Tarnów
30 listopada	3 Dywizja	82	318	528	20		Borki	Łańcut
30 listopada	4 Dywizja; Szt. 3 Dyw. Brygada Ochrony Gran.	100	177	1532			Głęboczek	Łańcut
2 grudnia	Ochrona Gł. Atamana; 6 Strzelecka Dywizja	100	173	803		86	Borki	Aleksan- drów Kujawski
2 grudnia	2 Wołyńska Dywizja	100	306	1084	23	9	Głęboczek	Wadowice
3 grudnia	Zbiorcza Sta- nica; Sztab 6 Strz. Dywizji	76	327	525	46	37	Borki	Aleksan- drów Kujawski
3 grudnia	Ministerstwo Gospodarki	44	2		28	24	Tarnopol	Tarnów
3 grudnia	Sztab 2 Dy- wizji i 1 i 2 Zapasowej Brygady	90	70	470	166		Borki	Wadowice
3 stycznia 1921	2 Dywizja	100	169	738	38	10	Tarnopol	Wadowice
5 stycznia	Dowódca Tyłów		180	242	60	12	Tarnopol	Łańcut
5 stycznia	Żandarmeria		24	156	7	1	Tarnopol	Łańcut
6 stycznia	Pułk Czarnych Kozaków	44	91	577	14	6	Tarnopol	Pikulice
6 stycznia	Wspólna Kon- na Dywizja	104	266	1143	25	16	Borki	Wadowice
10 stycznia	3 Dywizja		228	685	46	20	Tarnopol	Kalisz
10 stycznia	1 Dywizja		11	77			Tarnopol	Pikulice
10 stycznia	5 Dywizja		198	355	25	34	Tarnopol	Łańcut
11 stycznia	I Dywizja KM		136	182	2	5	Tarnopol	Wadowice
12 stycznia	Sztab Armii		179	232	13	3	Borki	Piotrków
15 stycznia	Szpital nr 2	14	8	25	9	2	Tarnopol	Kalisz
15 stycznia	Urzednicy	4	11	33	3		Tarnopol	Lwów
17 stycznia	Szpital nr 2		7	23			Zbaraż	Aleksan- drów Kujawski
17 stycznia	Punkt Sani- tarny		6	74			Zbaraż	Piotrków

Data wystania	Nazwa jednostki	Liczba osi	Oficerowie	Kozacy	Cywile	Konie	Skład	Dokąd
17 stycznia	Pociąg sanit. (kąpiel.)	38	1	6			Zbaraż	Lwów
20 stycznia	4 Dywizja	102	297	544	19	23	Głębocek	Wadowice
	Razem odesłano: 4280 oficerów i 14 006 kozaków				1165	297		

Źródło: CAW-WBH, SAU, GZ SG, sygn. I.380.3.102, t. 138, Spis transportów kolejowych z internowanymi Ukraińcami wysłanymi do 20.01.1921 r., k. 79–80; CAW-WBH, Oddz. II Szt. MSWojsk., sygn. I.300.76.218, (1775/89), t. 327, Meldunek nr 70 kpt. A. Maruszewskiego wysłany z Tarnopola, k. 52.

Tabela 2. Wykaz materiałów i sprzętu wojskowego przejętego przez Polaków po rozbrojeniu oddziałów ukraińskich do 2 grudnia 1920 roku

Nazwa sprzętu	Liczba
karabiny	17590
k.m.	403
działa	81
lance (piki)	428
bagnety	720
samochody osobowe	10
samochody ciężarowe	19
samochody opancerzone	2
samochód cysterna	1
samochód sanitarny	1
motocykle	2

a) oprócz tego do Przemyśla odesłano z Tarnopola 93 wagony nierozszeregowanego materiału, uzbrojenia wojskowego, technicznego, sanitarnego oraz kilka wagonów amunicji

b) do Poznania wysłano 18 wagonów (w tym warsztaty lotnicze)

c) skarbiec rządu URL opieczętowany został pod eskortą oficerów polskich i ukraińskich odesłany do Tarnowa.

Źródło: CAW-WBH, Oddz. II Szt. MSWojsk., sygn. I.300.76.218, (1775/89), t. 327, Meldunek nr 72 kpt.

A. Maruszewskiego z Tarnopola do Oddz. II NDWP i 6 Armii z 3.12.1920 r., k. 54, Dowództwo 6 Armii, sygn. I.311.6.167, t. 113 B, Ogólne zestawienie materiałów i sprzętu wojskowego przejętego od armii URL i ochotniczych oddziałów rosyjskich po ich internowaniu, k. 96.

Bibliografia

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Dowództwo 6 Armii

Oddział II Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych

Sprzymierzona Armia Ukraińska

Stаницa Kalisz

Zarząd Główny Sztabu Generalnego

- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
 Ф. 1075 Військове міністерство Української Народної Республіки, мм. Київ, Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільський, Станіславів (Галичина), Тарнів (Польща)
 Ф. 1429 Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, мм. Київ, Кам'янець-Подільський; територія Польщі, Чехословаччини
 Ф. 3264 Українська військова ліквідаційна комісія у справах полонених і інтернованих в Речі Посполитій Польській, м. Варшава
 Ф. 2439 Штаби груп інтернованих військ армії УНР, табори: Вадовіци, Каліш, Ланцут, Олександрів, Пікулиці, Стражалково, Шепіорно (Польща) (колекція)
 Ф. 3884 Пількевич Олександр Меркурович (1880–1922) — член Української Центральної Ради і Українського генерального військового комітету, генерал-хорунжий армії УНР
 Центральний державний історичний архів України
 Ф. 462

Prasa

Приїзд п[ана] Головного Отамана, „Наша Зоря” 15.04.1921.

Opracowania

- Karpus Z., *Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919–1920*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.
- Karpus Z., *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997.
- Karpus Z., *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń 1999.
- Rukkas A., *Razem z Wojskiem Polskim. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1920 r.*, Warszawa 2020.
- Savchuk O., Sribniak I., *Działalność Ukraińskiej Misji Wojskowej w Rzeczypospolitej, sierpień–październik 1920 r. (na podstawie materiałów CAW)*, [w:] *1920 rok — wojna światów*, t. 2. *Europa wobec wojny polsko-bolszewickiej*, red. E. Kowalczyk, K. Rokicki, Warszawa 2023.
- Sribniak I., *Encyklopedia jeniectwa: ukraiński Aleksandrów*, Warszawa-Paryż 2018.
- Sribniak I., *Encyklopedia jeniectwa: ukraiński Łańcut*, Warszawa-Paryż 2018.
- Sribniak I., *Internowani żołnierze Armii URL w Wadowicach (pierwsza połowa 1921 r.): szczegóły pobytu i relacje z polskim dowództwem obozu (w świetle źródeł ukraińskich)*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny” 2017, nr 20.
- Wiszka E., *Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie. 1920–1924*, Toruń 2012.
- Карпус З., Срібняк І., *Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 рр.*, „Український історичний журнал” 2000, nr 1.
- Ковальчук М., *Українська військова місія в Польщі (липень–листопад 1920 р.)*, „Україна дипломатична” 2005, nr 6.
- Левицький В., *В «союзницьких» таборах для полонених та інтернованих*, „Свобода” 1.10.1934.
- Михайлова О., *Польсько-українське військово-господарче співробітництво (січень–квітень 1920 р.)*, „Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: Збірник статей” 12, 2007, s. 198–220.
- Руккас А., *Польсько-український військовий союз 1920 р.*, [w:] *Польсько-українська військова співпраця протягом історії*. Матеріали конференції, Київ 2018.

- Руккас А., «Разом з польським військом...»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа), Ніжин 2013.
- Руккас А., *Створення та діяльність органів військово-дипломатичного представництва УНР в Польщі (1919–1921 рр.)*, [w:] *Україна і Польща: шляхами міждержавних взаємин. Зб. наук. праць з нагоди 100-річчя встановлення польсько-українських дипломатичних відносин*, red. I. Матяш, przeł. z jęz. pol. K. Москалець, Київ 2019, s. 36–53.
- Руккас А., Ковальчук М., *Діяльність військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (зрудень 1919 р. – липень 1920 р.)*, „Українська старовина” 2003, nr 5 (353), 6 (354).
- Срібняк І., *Військова співпраця УНР та Польської Республіки у другій половині 1919–1920 рр.: організаційно-мобілізаційний аспект*, [w:] *Польсько-українська військова співпраця протягом історії. Матеріали конференції*, Київ 2018.
- Срібняк І., *З історії діяльності української військової дипломатії в Польщі у другій половині 1920 року (за документами Центрального військового архіву Польщі)*, „Архіви України” 2020, nr 2 (323).
- Срібняк І., *Інтерновані вояки Армії УНР у таборі Стишалково, Польща (друга половина 1921 – початок 1922 рр.): моральний стан та умови перебування*, „Проблеми всесвітньої історії” 2017, nr 2 (4).
- Срібняк І., *«Несемо ми хрест... в терновім вінку колючих дротів...» (інтерновані вояки-українці в таборі Стишалково, Польща у 1922–1923 рр.)*, „Київські історичні студії” 2018, nr 1 (6).
- Срібняк І., *Польська доба Симона Петлюри. 1920–1923 роки*, [w:] *У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996. Збірник матеріалів про відзначення 70-річчя загибелі Симона Петлюри*, red. В. Михальчук, Д. Степовик, Київ 1997.
- Шумило М., *Гене́за союзу. Відносини Української Народної Республіки з Польщею (січень 1919 – квітень 1920 рр.)*, [w:] *Україна і Польща: шляхами міждержавних взаємин. Зб. наук. праць з нагоди 100-річчя встановлення польсько-українських дипломатичних відносин*, red. I. Матяш, przeł. z jęz. polskiego K. Москалець, Київ 2019.
- Українська революція. Документи 1919–1921*, red. Т. Гунчак, Нью-Йорк 1984.

З історії діяльності Української військової ліквідаційної комісії в Польщі в 1920–1921 роках

Анотація: У статті розкрито особливості діяльності Української військової ліквідаційної комісії в Польщі, яка з початком інтернування Армії УНР (кінець листопада 1920 р.) продовжувала виконувати функції військової місії УНР. Основні зусилля Комісія спрямовувала на забезпечення потреб інтернованої Армії УНР, а насамперед — на пошук матеріально-технічних рішень для її розміщення у призначених для цього таборах. Навесні 1921р. УВЛК було реорганізовано в де-факто цивільну структуру, але вона, як і раніше, виконувала посередницькі функції між командирами інтернованих груп і головною командою Армії УНР, з одного боку, та польськими міністерствами, які, в свою чергу, опікувалися інтернованими українськими вояками, з іншого. Значною мірою її діяльність уможливила пошук виважених і компромісних рішень щодо різних

аспектів перебування Армії УНР у таборах для інтернованих, а в ширшому сенсі — сприяла адаптації українських вояків до перебування в Польщі, організації їхнього життя як політичних емігрантів.

Ключові слова: Українська військова ліквідаційна комісія, генерал Віктор Зелінський, табори інтернованих, Армія УНР, Польща